

Horpácsi Sándor

Márkus István: Az ismeretlen főszereplő

Mindenek előtt a Magyarország felfedezése sorsáról, rendeltetéséről, funkciójáról kellene eltűnődnünk. Arról, amelyet több-kevesebb sikerrel betöltött a pártállam idején. Másképpen fogalmazva úgy is föltehetnők a kérdést, hogy a sorozat mennyiben gyarapította a társadalom önismeretét, s mennyire volt (az irodalommal, tudománnyal, politikával együtt, stb) a rendszer legitimitációjának eszköze. Elintézhetnők a kérdést azzal, hogy a "szocialista rendszer" (többek között a Szovjetunió) összeroskadása után ezeket a köteteket – a történelem részleteként – csupán dokumentumoknak tekintsük, a korszak jellemző tüneteként, kétségbeesett, olykor heroikus küzdelemnek a való (s nem az igazság) legalább felszíni jegyeinek a bemutatására. Azért csak a való, mert éppen a bukás fényében vált nyilvánvalóvá – az említett rendszer – noha állandóan azt deklarálta – valójában nem akart szembesülni a ténnyel, ha úgy tetszik az

igazsággal. Mi több ideológiai, jogi, hatalmi – rendőrség, ügyészség – eszközökkel, manipulációkkal állandóan ellenőrzése alatt tartotta az értelmiséget, s ha kellett meg is félemlítette. Ezért a társadalomtudós (esetünkben a szociográfus), ha mégis el akart mondani valamit, kénytelen volt átvenni a politika-ideológia nyelvezetét, sokszor a szemléletét is, hogy így, bekódolva, bújtatva mintegy becsempésszen valamilyen valóságmagot a szövegbe. Persze ne legyünk igazságtalanok – ennek a sorozatnak mégiscsak volt valami súlya, szerepe, ha más nem, akkor az, hogy egy szűk értelmiségi réteget foglalkoztatott szerzőként is, olvasóként is, de igazán átütő erejűvé sose tudta kinőni magát. Tanulmányok sorának kell majd kideríteni ennek okát.

Igazságtalanságnak tűnhet, hogy mindezt éppen Márkus István, a szociográfiai irodalom nagy öregjének könyvét recenzálva, annak előljáróbeszédéként írom

most, 1992 tavaszán. De a könyv – amely válogatás a szerző életművéből az 1937-es önképzőkori dolgozattól 1987-ig mintegy felkínálja magát erre az elemzésre. Ebben a keresztmetszetben áttekinthető, modellezhető a magyar szociográfiai irodalom útja a (baloldali) ellenzéki-ségtől az említett rendszer legitimitációig, a műfaj kiszolgáltatottságáig és kényszerű ellaposodásáig. Mert a mai (tegyük föl fiatal) olvasó egyszerűen nem érti hogyan írhatta ugyanaz a szerző *Az agrárproletáriátus helyzete Magyarországon* (1937) című kicsit sematikus, de mégis elkötelezett, elemző, a valóságot feltáró dolgozatot és a kötet címadó írását: *Az ismeretlen főszereplő: a szegényparasztság*. Mert jóllehet az önképzőkori dolgozat is vállaltan, bevallottan baloldali, de még mentes minden kívülről bevitt, ráerőltetett ideológiától. Ez a mohó valóságismeret és igazságszomj jellemzi a szerzőt, a negyvenes, ötvenes években írott tanulmányait is.

Beszámítva, s elfogadva a már említett korlátozó tényezőket is (hatalom, ideológia), amelyeket vállalnia kellett a szerzőnek, különben nem publikálhatott volna. Példaként (pozitív) az 1956-ban írott *Somogyi összegzést* emelem ki az ötvenes évek tszervezésének tragikus hatásáról. Emiatt az írása miatt marasztalják el a szerzőt Kádárék. S ez mintegy fordulópontot is jelent a szerző pályáján. Mert az, amit addig írt *Erdei Ferenc, Bibó István, Illyés Gyula, Veres Péter*, stb. nyomdokain valóban valóságfeltárás, azaz a tények ismerete alapján von le következtetéseket, illetve hagyja a valóságot megszólalni. Hogy egy később fellángoló, és nem csituló vitára utaljak (a népszaporulatról van szó) 1939-ben kimutatja, hogy az egykének, a családok felbomlásának, a társadalom atomizálódásának az oka a nyomor, amely megaláz, demoralizál, frusztrál, a társadalom peremére, sőt a társadalom alá szorít tömegeket. Nem értjük később, hogy ez az érzékenység, elemzőképesség, intellektus hogyan nem vette észre ezeket a jelenségeket “a létező szocializmusban”? Sőt! Éppen a címadó tanulmányban erényként, pozitívumként tünteti föl azt, amit 1939-ben még jól látott és elmarasztalt. Nem csupán arról van szó, hogy Márkus egyér-

telműen igenli a kolhoz mintájú termelőszövetkezetet, de elfogadja a falu, az általa is pozitívnak tekintett paraszti értékek szétverését, lejáratását is pozitívumként említi, amint az “individualizációt” is, a Kádár-korszak önpusztító, önkizsákmányoló hajszeját, amelybe generációk rokkantak bele, csupán azért, hogy lemondva a reprodukcióról, azaz a gyerekről, fenn-tartsák magukat, bevigyék a faluba a civilizáció és urbanizáció néhány vívmányát! Nem látja (nem akarja látni?) a szerző, hogy a szocializmus Lenin óta éppen a megnyomorított, kiszolgáltatott, szegényparasztok (mukszikok) tömegét használta föl arra, hogy megtörje vele a munkások ellenállását, föllázítva, lehetetlenné téve azoknak a munkakultúráját, szolidaritását, kollektív öntudatát? Ezek nélkül a városba szorított (menekülő) paraszt tömegek nélkül nem lehetett volna megvalósítani a megalomán “iparosítási” terveket, a technológiai fegyelmet, józan ész semmibe vevő “munkaverseny-sztahanovista” és egyéb mozgalmakat. Csak most látjuk, a rendszer romjairól széttekintve, hogy mekkora árat fizettünk ezért, egy lerobbant mezőgazdasággal és egy “ipari múzeummal”, azaz drágán, eladhatatlan árút (alapanyagot előállító) iparszerkezettel. Azt sem mond-

hatjuk, hogy senki se látta ezt, senki se szólt, mert a reformkommunisták – már az ötvenes években! – figyelmeztettek, hogy ez az út katasztrófához vezet. Szerzőnk azonban örömmel konstatálja – a hatvanas években – a téveszek megerősödését, holott éppen ő fedezi föl, hogy a tulajdon eltörlése, az érdekeltség hiánya hűnösen pocskékoló gazdálkodáshoz vezet a mezőgazdaságban is. (*Gebe másodsor: A nyírkátai szövevény, 1966*) Látja a csőd jeleit, de következtetésében átveszi a hivatalos politika szlogenjét: az eszme jó, (“vannak még hibák elvtársak”), csak jól kell kivitelezni. Pedig, ha valaki értően olvassa ezt a könyvet, választ kap arra is, hogyan gyűlt össze a 22 milliárdos államadósság. Ezt a képtelenséget, hogy az állam dotálja a termelést, miközben szinte mindenki lop, csal, hazudik, haza “spájzol” a világtörténelemben a szocializmus produkálta – úgy, hogy az állandóan pocskondiázott, le-sajnál, “rothadó”, “végnapja-ít élő” kapitalizmus kölcsönökkel tömte a “létező és virágzó” sikert sikerre halmozó szocializmust. A dologban az a legszörnyűbb, hogy a felvett kölcsönökből szinte semmit nem tudunk felmutatni, illetve túl nagy ár azért, amit a szerző oly lelkesen pozitívumként emleget: a szegényparasztság – úgymond – fel-

emelkedését. Most pedig itt a - lerobbant gazdaság, erkölcs és munkakultúra, s a hatalmas, alulképzett, átképezhetetlen munkanélküliségre kárhoztatott tömeg. Amely – kell ehhez is egy két generáció - mégiscsak akkor remélhet valamit a jövőtől, ha magántulajdont szerez, azaz az egyéni érdek felelősséggel is társul. Látja a szerző ennek a jeleit is, de a szocialista ideológia torzító szemüvegén (*Gerne-lyapáti magnószalagok: Az utóparasztság arcképe*hez,

1971), amikor megrója az inaszakadtáig dolgozó parasztokat, mert megtanultak piacozni, egyáltalán már értik a piac törvényeit. Akkor (1971-ben) csak megtűri a hatalom, mint "vadhajtást" (a meggyagos per ideje ez) a téész mellett, annak gyámkodása alatt, ami a szocializmus győzelme" után magától megszűnik. Nos, a szocializmus szűnt meg, nem váratlanul, de meglepően gyorsan.

Amikor azt mondtam a bevezetőben, hogy ez a

szociográfia irodalom (is) dokumentumértékű jóindulatúan, jóhiszeműen fogalmaztam. Mert – valljuk be – kicsit nyögvenyelős, száraz olvasmány. Nagy-nagy türelem és önfegyelem kell hozzá. Elvárhatjuk-e ezt az utókortól, amely nem élte meg és -át ezeket az éveket, folyamatokat, történéseket? Legfeljebb, ha okulásként, riasztásként olvasná, mint mondhatnánk ma mi az inkvizíció történetét. (Magyarország felfedezése, Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1991.)

Hegedűs Morgan: Várok valakit, 1990 (pasztell)